

Mergaičių švietimas Rusijos valdžios tautinėje politikoje (XIX a. 4–7 dešimtmečiai)

OLGA MASTIANICA

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

El. paštas: mastianica@istorija.lt

Straipsnyje verifikuojama lietuvių istoriografijoje įsitvirtinusi tezė, jog Rusijos imperijos valdžia, įgyvendindama tautinę politiką Vakarų gubernijose ir pertvarkydama mergaičių švietimo sistemą, moterų vertybines nuostatas formavo tik po 1863–1864 m. sukilimo. Straipsnyje nagrinėjama tarpuskiliminiu laikotarpiu vietinės valdžios atstovų parengta mergaičių švietimo modelio pertvarkymo taktika ir jos įgyvendinimas.

Raktažodžiai: mergaičių švietimas, tautinė politika, Vakarų gubernijos, sukilimai

IVADAS

Pastaraisiais dešimtmečiais lietuvių istoriografijoje pateikiami nauji Rusijos imperijos tautinės politikos Šiaurės Vakarų krašte vertinimai. Pastebėta, jog didžiausia problema imperinei valdžiai Vakarų gubernijose buvo „lenkų klausimas“. Būtent tai, o ypač „lenkų iššūkiai“ (1830–1831 ir 1863–1864 m. sukilimai), labiausiai lėmė tautinės politikos pokyčius Šiaurės Vakarų krašte. Po 1863–1864 m. sukilimo tautinėje politikoje buvo pereita prie radikalesnių kultūrinių ir socialinių priemonių. Iki 1863–1864 m. sukilimo Rusijos imperijos valdžia daugiausia dėmesio skyrė švietimo modelio pertvarkymui.

Lietuvių istoriografijoje Rusijos valdžios švietimo politika Šiaurės Vakarų krašte nemažai tyrinėta. Išskirtinos dvi pagrindinės šios problemos tyrimo kryptys. Dalis istorikų domėjosi, kaip buvo pertvarkoma švietimo sistema, tačiau nekėlė klausimo, kodėl Rusijos imperijos valdžia numatė vieną arba kitą švietimo pertvarkymo būdą. Šie tyrėjai išsamiai nagrinėjo pradinio bei vidurinio mokslo struktūros, mokymo proceso organizavimo kaitą. Pastebėtina, kad ši tyrimo kryptis būdinga švietimo istorijos tyrimams, skirtiems tarpuskiliminiam laikotarpiui. M. Lukšienės bei L. Zasztowto darbuose daroma išvada, kad tarpuskiliminiu laikotarpiu Vakarų gubernijose švietimas buvo pertvarkomas etapais. Rusijos imperijos valdžiai nepavyko galutinai perimti pradinių mokyklų kontrolės ir išlaikyti jose vieningą poziciją etnolingvistiniu požiūriu¹, kaip kad vidurinėse mokyklose, tačiau pastarosiose ji nesugebėjo galutinai užbaigti numatytą mokymo proceso pertvarkymą².

¹ M. Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*, Kaunas: Šviesa, 1970, p. 208–222, 227–232, 245–247, 352–362.

² L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawniej Rzeczypospolitej*, Warszawa: Instytut Historii PAN, 1997, s. 150.

Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad šiuose darbuose išsamiai tiriamas berniukų švietimo modelio pertvarkymas. Tiesa, M. Lukšienė, trumpai aptarusi mergaičių auklėjimo ir intelektinio lavinimo pobūdį XIX a. I pusėje, pastebėjo, kad tarpukiliminiu laikotarpiu Rusijos imperijos valdžia mergaičių švietimo sistemos iš esmės nekeitė. Tik XIX a. 5-ojo dešimtmečio pradžioje, kai valdžia pradėjo griauti vienuolių socialinę ir kultūrinę veiklą, mergaičių mokyklos prie vienuolynų buvo uždarytos³. L. Zasztowtas, pateikęs mergaičių mokyklų raidą tarpukiliminiu laikotarpiu, taip pat pastebėjo, kad dėl Rusijos valdžios politikos vienuolių atžvilgiu mergaičių mokyklos prie vienuolynų buvo sunaikintos⁴. Tačiau, panašiai kaip M. Lukšienė, jis neaptarė kitų imperinės valdžios vykdytų mergaičių švietimo modelio pertvarkymų. Minėti darbai leidžia teigti, kad tarpukiliminiu laikotarpiu Rusijos imperijos valdžia nesiekė „pasinaudoti“ moters vaidmeniu privačioje erdvėje, kuris pasireiškė vertybinių nuostatų puoselėjimu, todėl mergaičių švietimo modelis nebuvo pertvarkomas.

Kitaip Rusijos valdžios požiūrį į mergaičių auklėjimą ir švietimą Vakarų gubernijose vertina istorikai, rašę apie švietimo sistemos pertvarkymą po 1863–1864 m. sukilimo. Šiuose darbuose švietimo sistemos pertvarkymas tiriamas atsižvelgiant į Rusijos valdžios tautinės politikos tikslus vienos arba kitos etnokultūrinės grupės atžvilgiu. Taip pat šių darbų autoriai pastebėjo, kad 1863–1864 m. sukilimas dar labiau įtikino Rusijos imperijos valdžią, jog ankstesnė bendradarbiavimo su pakraščių elitu politika nepasiteisino. Todėl po sukilimo valdžios atstovai ėmėsi radikalesnių kultūrinių ir socialinių priemonių, kurios turėjo apsaugoti vietinę visuomenę nuo lenkų kalbos ir kultūros įtakos. Visų pirma buvo pereita prie visiško lenkų eliminavimo iš švietimo sistemos: uždrausta vietiniams katalikų tikybos gyventojams dirbti mokytojais, nebeliko lenkų kalbos ne tik kaip dėstomosios, bet ir kaip atskiro dalyko visų lygių mokyklose. Mergaičių švietimo sistemoje taip pat būta pokyčių: gimnazijose buvo uždrausta mokyti lenkų kalbos, pakeista pedagogų personalo sudėtis, pensijų steigimas buvo patikėtas stačiatikių arba liuteronų tikybos asmenims, pradėta steigti valdines mergaičių pradinės mokyklas⁵. Tąd po 1863–1864 m. sukilimo buvo pereita prie unifikotos valdinės mergaičių švietimo sistemos, iš kurios buvo išstumti vietiniai katalikų tikybos asmenys, mergaičių mokymo procesas reorganizuotas pagal berniukų mokykloms taikytą modelį. Šių darbų autoriai, nors nėra atlikę detalių mergaičių švietimo modelio pertvarkymo tyrimų, daro išvadą, kad tik po 1863–1864 m. sukilimo Rusijos imperijos valdžia siekė „išnaudoti“ moters, kaip vertybinių nuostatų puoselėtojos šeimoje, vaidmenį ir pradėjo keisti mergaičių švietimo modelį.

Tačiau vietinės bei centrinės valdžios atstovų susirašinėjimas ir mergaičių švietimo sistemos raidos XIX a. 4–7-ajame dešimtmetyje tyrimas rodo, kad tarpukiliminiu laikotarpiu Rusijos valdžios požiūris į mergaičių švietimą nebuvo toks vienareikšmiškas. Tuo metu valdžios atstovai atkreipė dėmesį į moters auklėjamojo vaidmens reikšmę šeimoje ir numatė pertvarkyti mergaičių švietimo modelį. Taigi straipsnyje bus nagrinėjama, kokios taktikos laikėsi valdžia, pertvarkydama mergaičių švietimo modelį, ir kaip tai buvo įgyvendinta tarpukiliminiu laikotarpiu.

³ M. Lukšienė, op. cit., p. 275.

⁴ L. Zasztowt, op. cit., s. 160–161, 177, 189, 228–230.

⁵ J. Matusas, *Lietuvių rusinimas per pradžios mokyklas*, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1937, p. 26; *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties bruožai (ligi didžiosios spalio socialistinės revoliucijos)*, Vilnius: Mokslas, 1983, p. 215–216; M. Karčiauskienė, *Pradinio švietimo raida Lietuvoje XIX a. antroje pusėje ir XX a. pradžioje*, Kaunas: Šviesa, 1989, p. 24; D. Staliūnas, *Making Russians. Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863*, Amsterdam – New York, 2007, p. 192–193.

MERGAIČIŲ ŠVIETIMO PERTVARKYMO TAKTIKA 1831–1863 m.

Taktikos paieška. Po 1830–1831 m. sukilimo Rusijos imperijos valdžia, formuodama švietimo politikos Vakarų gubernijose pagrindinius principus, visų pirma siekė nuodugnai susipažinti su jaunimo švietimo tradicijomis; ją taip pat domino mergaičių mokyklų veikla. 1832–1833 mokslo metų pabaigoje gubernijų mokyklų direkcijos surinko bei pateikė gubernijos ir švietimo apygardos valdyboms duomenis apie mokyklas prie moterų vienuolynų ir mergaičių privačius pensionus, mokinių skaičių, pedagogų personalo kvalifikaciją, mokymo programas⁶. Tačiau vietos valdžios institucijos nepasinaudojo šiais duomenimis tam, kad suformuotų mergaičių švietimo pertvarkymo principus, nors, remdamosi panašiais duomenimis, 1832–1833 m. centrinės valdžios atstovams jos pateikė pasiūlymus dėl berniukų švietimo pertvarkymo. Tiesa, 1834 m. pabaigoje vietos valdžios atstovai atskirai svarstė mergaičių švietimo Vakarų gubernijose klausimą, tačiau tai buvo susiję su Rusijos valdžios politika vienuolynų atžvilgiu. Po 1830–1831 m. sukilimo pradėjus uždarinėti mokyklas prie vyrų vienuolynų, 1834 m. pabaigoje generalgubernatorius N. Dolgorukovas siūlė taip pat uždarinėti mergaičių mokyklas prie moterų vienuolynų⁷. Tačiau švietimo apygardos globėjas G. Kartaševskis, manydamas, kad tokie veiksmai galėtų sukelti papildomą įtampą tarp visuomenės ir valdžios, siūlė atidėti mokyklų prie moterų vienuolynų uždarymą ir apsiriboti jų reorganizavimu. 1835 m. vasario 24 d. G. Kartaševskis siūlė moterų vienuolynams palikti tik mokyklų finansavimą. Vienuolynai turėjo skirti pastovią dalį disponuojamų lėšų mergaičių mokyklų išlaikymui, o mokymo proceso organizavimas (mokymo programų parengimas, pedagogų personalo parinkimas, bibliotekų fondų komplektavimas) turėjo būti perduotas švietimo apygardos globėjo kompetencijai. Jis taip pat turėjo reguliuoti auklėtinių skaičių bei jų socialinę sudėtį⁸. Projektas tenkino generalgubernatorių, o 1835 m. birželio 16 d. Švietimo ministerija perdavė mokyklas prie moterų vienuolynų švietimo apygardų valdybų kontrolei⁹.

Atskirai svarstyti mergaičių švietimo Vakarų gubernijose pertvarkymo klausimą, formuoti pagrindinius jo principus vietos valdžią paskatino švietimo ministro pavaduotojo N. Protasovo atliktos mergaičių mokyklų vizitacijos išvados. Pastebėtina, kad N. Protasovas, besirengdamas užimti Baltarusijos (Vilniaus) švietimo apygardos globėjo pareigas, pats siekė nuodugnai pažinti jaunimo auklėjimo ir švietimo tradicijas – 1835 m. rugsėjį jis aplankė mergaičių mokyklas Vilniaus mieste. Ataskaitoje imperatoriui Nikolajui I N. Protasovas rašė: „<...> mergaičių auklėjimas mokyklose prie vienuolynų ir privačiuose pensionuose taip pat persmelktas lenkiškumo dvasios. Todėl būtina susirūpinti mergaičių švietimo Vakarų gubernijose pertvarkymu“¹⁰. Pabrėžtina, kad centrinės valdžios institucijos pačios

⁶ Vilniaus, Gardino, Minsko gubernijų mokyklų direkcijų direktorių pranešimai, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 567, ap. 2, b. 3227, l. 349–365; Vitebsko ir Mogiliavo gubernijų mokyklų direkcijų direktorių pranešimai, *ibid.*, b. 3030, l. 11–15.

⁷ Vilniaus generalgubernatoriaus N. Dolgorukovo 1834 10 19 rašto Baltarusijos (Vilniaus) švietimo apygardos (toliau – B(V)ŠA) globėjui G. Kartaševskiiui kopija, LVIA, f. 567, ap. 2, b. 3069, l. 15.

⁸ B(V)ŠA globėjo G. Kartaševskio 1835 02 24 raštas Vilniaus generalgubernatoriui N. Dolgorukovui, *ibid.*, f. 1135, ap. 4, b. 153, l. 1–2.

⁹ 16 июня 1835 г. О подчинении девичьих пансионов, содержимых женскими католическими монастырями, надзору светского училищного начальства, *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения*, т. 2: Царствование императора Николая II 1825–1855, отд. первое: 1825–1839, Санкт-Петербург, с. 730.

¹⁰ 2 ноября 1835 г. Об осмотре графом Протасовым учебных заведений Белорусского учебного округа, *Дополнение к сборнику постановлений по Министерству народного просвещения, 1803–1864*, Санкт-Петербург, 1867, с. 482.

nesprendė mergaičių švietimo pertvarkymo klausimo, jis buvo „nuleistas“ vietos valdžios atstovams. 1836 m. pradžioje generalgubernatorius N. Dolgorukovas ir švietimo apygardos globėjas E. Gruberis buvo paskatinti atskirai svarstyti mergaičių švietimo klausimą bei jo pertvarkymo problemas¹¹.

Verta atkreipti dėmesį, kad N. Dolgorukovas ir E. Gruberis matė vyrų ir moterų funkcijų visuomenėje skirtumus, moteriai priskirdami moralės pagrindų, vertybių, tautos tradicijų skiepytojos ir saugotojos privačioje erdvėje vaidmenį¹². Valdininkai šią moters funkciją šeimoje ypač sureikšmino. Jų parengtuose mergaičių švietimo pertvarkymo projektuose buvo aiškiai suformuluota mintis: „<...> mergaičių mokyklų auklėtinė – tai būsimoji motina, šeimoje puoselėjama vertybių skiepytoja. Todėl, jeigu mums pavyks įskiepyti tinkamas vertybes būsimoms jaunosios kartos auklėtojoms, mes sėkmingiau įgyvendinsime Vakarų gubernijų susiliejimo su Rusijos imperija tikslą“¹³. N. Dolgorukovo ir E. Gruberio tikslas XIX a. 4-ojo dešimtmečio viduryje – panaudoti moterų vertybinių nuostatų formavimą kaip tautinės politikos įgyvendinimo įrankį, tačiau siekti jo ketino skirtingai.

Būdamas radikalesnių švietimo politikos Vakarų gubernijose įgyvendinimo priemonių šalininkas, generalgubernatorius N. Dolgorukovas, priešingai nei švietimo apygardos valdybos atstovai, siūlė nedelsiant perimti mergaičių mokyklas valstybės kontrolėn, pertvarkyti mergaičių švietimą pagal berniukų vidurinėse mokyklose pradėtą įgyvendinti modelį: įvesti rusų dėstomąją kalbą, sumažinti lenkų kalbos mokymui skirtų pamokų skaičių, keisti pedagogus „patikimais“ mokytojais. N. Dolgorukovo manymu, pirmiausia reikėjo įgyvendinti G. Kartaševskio parengtą projektą dėl mokyklų prie moterų vienuolių reorganizavimo, suvaržyti visuomenės iniciatyvą steigti mergaičių privačius pensionus¹⁴. Pagrindinį dėmesį N. Dolgorukovas siūlė skirti valstybinės mergaičių švietimo sistemos kūrimui, t. y. steigti bajorų luomui skirtus kilmingųjų panelių institutus. Generalgubernatorius buvo įsitikinęs, kad tik tose mergaičių mokymo įstaigose, kuriose būtų dėstoma rusų kalba, dalykų mokytojais dirbs stačiatikių tikybos valdiškų mokyklų pedagogai, guvernantėmis – imperatorienės Marijos žinybos institutų auklėtinės, pavyks išugdyti pageidaujamas vertybines nuostatas, kurios vėliau bus sėkmingai perkeltos į privačią erdvę¹⁵.

Tuo tarpu švietimo apygardos globėjas E. Gruberis, kuris, kaip ir kiti švietimo apygardos valdininkai, numatė pertvarkymus švietimo sistemoje vykdyti atsargiai bei palaipsniui, siūlė kitą mergaičių švietimo pertvarkymo taktiką, jo paties pavadintą „užslėpta korta“¹⁶. Pastebėjęs, kad Vakarų gubernijose vyravo mergaičių namų auklėjimas, jis teigė, jog būtina sumaniai pasinaudoti pradedančiu augti visuomenės pasitikėjimu mergaičių mokyklomis. Švietimo apygardos globėjo manymu, visuomenės iš lėto formuojama mergaičių švietimo sistema kurį laiką turėjo likti iš esmės nepakitusi. Tik sustiprėjus visuomenės

¹¹ Švietimo ministro pavaduotojo N. Protasovo 1836 01 23 raštas B(V)ŠA globėjui, LVIA, f. 378, BS, 1836, b. 1466, l. 1; Švietimo ministro pavaduotojo N. Protasovo 1836 01 25 raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *ibid.*, l. 2.

¹² B(V)ŠA globėjo E. Gruberio 1836 08 27 rašto Švietimo ministerijai kopija, *ibid.*, l. 24; Vilniaus generalgubernatoriaus N. Dolgorukovo 1837 01 28 rašto Švietimo ministerijai kopija, *ibid.*, l. 52.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Vilniaus generalgubernatoriaus N. Dolgorukovo 1837 01 28 rašto Švietimo ministerijai kopija, LVIA, f. 378, BS, 1836, b. 1466, l. 52.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ B(V)ŠA globėjo E. Gruberio 1836 08 27 rašto Švietimo ministerijai kopija, *ibid.*, l. 24.

pasitikėjimui mergaičių mokymo įstaigomis, galima pradėti atsargiai reformuoti mergaičių mokymo procesą pagal modelį, numatytą berniukų vidurinėms mokykloms¹⁷. Puikiai suvokdamas, kad mergaičių švietime, skirtingai nei berniukų, didesnis vaidmuo tenka namų auklėjimui, o mergaičių mokymas mokyklose nėra būtina bei privaloma jų išsilavinimo sąlyga net visuomenės elito atstovėms, E. Gruberis siūlė veikti atsargiau nei berniukų švietimo pertvarkymo atveju, nes radikali švietimo pertvarkymo priemonė galėjo turėti priešingą efektą. Todėl E. Gruberis labai atsargiai vertino N. Dolgorukovo parengtą projektą. Švietimo apygardos globėjo manymu, generalgubernatoriaus siūlomi mergaičių auklėjimo ir mokymo principai numatytuose įsteigti kilmingųjų panelių institutuose būtų pakirtę ir šiaip menką visuomenės pasitikėjimą mergaičių mokyklomis: „<...> bajorai labai saugo būsimųjų namų židinio sergėtojų vertybes. Todėl jie nenorės savo dukteris leisti į visomis prasmėmis rusiškus kilmingųjų panelių institutus. Mergaičių auklėjimas ir mokymas vyks tik namų aplinkoje, ir valdžia nebeturės jokių galimybių pakeisti mergaičių auklėjimo namuose krypties“¹⁸. Todėl E. Gruberis manė, kad net įsteigus kilmingųjų panelių institutus reikėtų padaryti tam tikras „nuolaidas“ mergaičių auklėjimo ir švietimo procese.

Tačiau tarti „paskutinį žodį“ dėl mergaičių švietimo pertvarkymo turėjo centrinės valdžios atstovai, susipažinę su generalgubernatoriaus ir švietimo apygardos globėjo siūlymais.

Taktikų įgyvendinimas. Rusijos centrinės valdžios institucijų pozicijos tautinės politikos priemonių atžvilgiu skyrėsi. Imperatorius Nikolajus I ir Vidaus reikalų ministerija buvo radikalesnių tautinės politikos įgyvendinimo priemonių šalininkai, tuo tarpu Švietimo ministerijai ir ministrui S. Uvarovui nebuvo priimtinos kraštutinės priemonės. Todėl XIX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje Rusijos centrinės valdžios atstovai bandė suderinti N. Dolgorukovo ir E. Gruberio parengtus projektus.

1837 m. liepos mėn. pradžioje imperatorius Nikolajus I ir švietimo ministras S. Uvarovas pasitarę nutarė Balstogėje įsteigti kilmingųjų panelių institutą ir įkurdinti jį imperatoriaus vasaros rezidencijoje (Branickių rūmuose), taip pat skirti lėšų jo išlaikymui¹⁹. Iš dalies buvo atsižvelgta į N. Dolgorukovo pasiūlytus mergaičių mokymo organizavimo principus. Pagal Imperatoriaus IV kanceliarijos viršininko G. Vilamovo parengtus, o švietimo ministro aprobuotus Balstogės kilmingųjų panelių instituto nuostatus buvo numatyta prancūzų dėstomoji kalba, rusų kalba turėjo būti dėstoma tik istorija ir geografija, rusų ir lenkų kalbų mokymui buvo skirtas apskrities mokyklose numatytas savaitinių pamokų skaičius²⁰. Kadangi imperatorienės Marijos žinybos mokymo įstaigose XIX a. I pusėje beveik 85% auklėtinių buvo rengiamos pedagoginei veiklai²¹, centrinės institucijos neturėjo problemų dėl pedagoginio personalo. Balstogės kilmingųjų panelių instituto pedagoginio personalo sudėties XIX a. 5-ojo dešimtmečio pradžioje – 7-ojo dešimtmečio pradžioje²² analizė rodo, kad stačiatikių tikybos valdiškų mokyklų pedagogai dėstė tik rusų kalbą, Rusijos istoriją

¹⁷ Ibid., l. 25.

¹⁸ B(V)ŠA globėjo 1837 02 24 raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *ibid.*, l. 53.

¹⁹ Švietimo ministro S. Uvarovo 1837 08 25 raštas Vilniaus generalgubernatoriui N. Dolgorukovui, *ibid.*, l. 98.

²⁰ Pagal Balstogės kilmingųjų panelių instituto nuostatus rusų kalbai buvo numatyta 10 savaitinių pamokų, lenkų kalbai – 2 pamokos, *LVI*A, f. 378, BS, 1837 m., b. 1591, l. 4–5.

²¹ Г. А. Тишкин, *Женский вопрос в России в 50–60-е годы XIX в.*, Ленинград: Наука, 1984, с. 128.

²² Institutas buvo įsteigtas 1841 metais.

ir geografiją rusų kalba. Stačiatikių gubernančių, baigusią imperatorienės Marijos žinybos mokymo įstaigas, buvo nedaug (XIX a. 5-ojo deš. pradžioje – 7-ojo dešimtmečio pradžioje 9 moterys iš 45 gubernančių)²³. Institute dirbo gubernantės katalikės, įgijusios išsilavinimą Baltarusijos (Vilniaus) švietimo apygardos mergaičių privačiuose pensionuose²⁴.

Isteigus Balstogės kilmingųjų panelių institutą, tolesnis institutų tinklo formavimas buvo perduotas Švietimo ministerijai. Švietimo ministras S. Uvarovas, pritardamas E. Gruberio „užslėptos kortos“ taktikai, nutarė remti kai kurių mergaičių privačių pensionų veiklą valstybės lėšomis, o mergaičių švietimo sistemos reorganizavimą patikėti švietimo apygardos globėjo kompetencijai. Todėl XIX a. 4-ojo–7-ojo dešimtmečio pradžioje Vakarų gubernijose mergaičių privačių pensionų ir mokyklų prie moterų vienuolynų atžvilgiu buvo įgyvendinama „užslėptos kortos“ taktika. Šių mergaičių mokyklų veiklos tarpsukiliminiu laikotarpiu tyrimas leidžia daryti išvadą, kad iš esmės buvo įgyvendintas tik pirminis „užslėptos kortos“ taktikos etapas. Be to, daugeliu atvejų mergaičių privačių pensionų veiklą Baltarusijos (Vilniaus) švietimo apygardoje koregavo bendroji Rusijos valdžios politika privačių mokyklų atžvilgiu.

1831 m. birželio 12 d. buvo parengti pirmieji nuostatai, pagal kuriuos privačių mokyklų savininkai, be pedagoginės kvalifikacijos liudijimų, turėjo pateikti asmenų, kuriems buvo žinomas jų ankstesnės veiklos pobūdis, liudijimus, patvirtinančius savininkų neprikaištingą elgesį ir patikimas vertybines nuostatas²⁵. Baltarusijos (Vilniaus) ir Kijevo švietimo apygardose, skirtingai nuo kitų apygardų, Gubernijos valdyba tikrino būsimų pensionų savininkų politinį patikimumą. Mergaičių privačių pensionų steigimo praktika rodo, kad vienintelis kriterijus, kuris lėmė atitinkamą valdybos sprendimą, buvo pretendentų į mokyklos savininkus ir šeimos narių dalyvavimas / nedalyvavimas 1830–1831 m. sukilime. Sprendimui neturėjo įtakos pretendento išpažįstama tikyba, socialinė arba teritorinė kilmė. Baltarusijos (Vilniaus) švietimo apygardos mergaičių privatūs pensionai taip pat turėjo vadovautis bendrais 1835 m. sausio 12 d. visos Rusijos imperijos privačioms mokykloms skirtais nuostatais – jokių specialių nuostatų jiems nebuvo parengta. Pagal nuostatus mokymo proceso organizavimas (mokymo programų parengimas bei pedagoginio personalo parinkimas) priklausė pensionų savininkų kompetencijai²⁶. Tarpsukiliminiu laikotarpiu būta tik vieno švietimo apygardos valdybos nurodymo, pagal kurį bendrieji nuostatai papildyti Vakarų gubernijų realijoms pritaikytais reikalavimais. 1836 m. rugpjūčio 9 d. E. Gruberis apskritinių mokyklų tipo mergaičių privačiuose pensionuose liepė mokyti rusų kalbos ir rusų kalba dėstyti istoriją bei geografiją²⁷. Tačiau šio nurodymo paisė ne visų pensionų savininkai, o švietimo apygardos valdyba nesiėmė jokių priemonių užtikrinti, kad nurodymas būtų visuotinai įgyvendintas. Taigi XIX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje rusų kalbos mokymas bei

²³ 1843 m. Balstogės kilmingųjų panelių instituto veiklos ataskaita, LVIA, f. 378, BS, 1844 m., b. 1531, l. 10–18; 1848 m. Balstogės kilmingųjų panelių instituto veiklos ataskaita, *ibid.*, f. 378, BS, 1849 m., b. 1479, l. 12–19; 1856 m. Balstogės kilmingųjų panelių instituto veiklos ataskaita, *ibid.*, f. 378, BS, 1857 m., b. 942, l. 10–11.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ 12 июня 1831 г. Дополнительные постановления к уставу 1828 года о занимающихся содержанием частных учебных заведений и обучением юношества, *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения*, т. 2: Царствование императора Николая II 1825–1855, отд. первое: 1825–1839, с. 350.

²⁶ 12 января 1835 г. Положение о частных учебных заведениях, *Сборник распоряжений по Министерству народного просвещения*, т. 2: 1835–1849, Санкт-Петербург, 1866, с. 3–7.

²⁷ В(V)ŠA globėjo 1836 08 09 raštas privačių mergaičių pensionų savininkams Vilniaus (Baltarusijos) švietimo apygardoje, LVIA, f. 567, ap. 2, b. 3865, l. 25.

rusų dėstomoji kalba istorijos ir geografijos pamokose buvo įvesta 8 iš 14 (57%) Baltarusijos (Vilniaus) švietimo apygardoje veikusių apskritinių mokyklų tipo mergaičių privačiuose pensionuose²⁸; 5-ojo dešimtmečio pabaigoje – 10 iš 21 (48%)²⁹; 6-ojo dešimtmečio pabaigoje – 15 iš 35 (43%)³⁰. Be to, šioms mokykloms nebuvo parengtos atskiros išplėstinės rusų kalbos mokymo programos, nustatytas rusų kalbos savaitinių pamokų skaičius³¹. Lenkų kalba, priešingai nei berniukų vidurinėse mokyklose, išliko dėstomoji, nebuvo sumažintas lenkų kalbos mokymui skirtas savaitinių pamokų skaičius³².

E. Gruberis, gavęs švietimo ministro S. Uvarovo nurodymą steigti švietimo apygardos centruose (Vilniuje, Gardine, Minske, Vitebske ir Mogiliave) vadinamuosius mergaičių pavyzdinius pensionus, kuriems paremti Švietimo ministerija numatė kasmet skirti 1500 rublių³³, jiems taip pat taikė „užslėptos kortos“ taktiką. Jo sumanymu, šie pensionai turėjo nepastebimai įsilieti į vietinę mergaičių švietimo sistemą, todėl jais buvo verčiami pensionai su didžiausiu mokinių skaičiumi, priklausę katalikų tikybos savininkams³⁴. Vitebske ir Mogiliave, kur XIX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje nebuvo mergaičių privačių pensionų, E. Gruberis taip pat parinko kandidates katalikes, turėjusias nemažą pedagoginę patirtį, ir nepritarė stačiatikių moterų, baigusių imperatorienės Marijos žinybos mokymo įstaigas, kandidatūroms³⁵. E. Gruberio parengtoje pavyzdinių pensionų mokymo programoje lenkų kalbai buvo palikta dėstomosios kalbos teisė. Lenkų kalbai ir literatūrai skirtų savaitinių pamokų sąskaita buvo padidintas savaitinių rusų kalbos pamokų skaičius³⁶. Tačiau mergaičių pavyzdiniuose pensionuose savaitinių rusų bei lenkų kalbų

²⁸ 1839 m. B(V)ŠA mokyklų veiklos ataskaita, *ibid.*, b. 4385, l. 10–19.

²⁹ 1847 m. B(V)ŠA mokyklų veiklos ataskaita, *ibid.*, b. 5942, l. 11–17.

³⁰ 1858 m. B(V)ŠA mokyklų veiklos ataskaita, *LVIA*, f. 567, ap. 3, b. 443, l. 9–13.

³¹ Mokymo proceso mergaičių privačiuose pensionuose analizė rodo, kad tarpusukiliminiu laikotarpiu rusų kalbai vidutiniškai buvo skirtos 3–4 savaitinės pamokos ir labai retai ją dėstė valdinės mokyklos rusų kalbos mokytojas. 1839 m. B(V)ŠA mokyklų veiklos ataskaita, *ibid.*, f. 567, ap. 2, b. 4385, l. 10–19; 1847 m. B(V)ŠA mokyklų veiklos ataskaita, *ibid.*, b. 5942, l. 11–17; 1858 m. B(V)ŠA mokyklų veiklos ataskaita, *ibid.*, f. 567, ap. 3, b. 443, l. 9–13.

³² Vidutiniškai lenkų kalbos mokymui buvo skirta 10–12 savaitinių pamokų.

³³ 7 июля 1837 г. Относительно учреждения образцовых женских пансионов в западных губерниях, *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения*, т. 2: Царствование императора Николая II 1825–1855, отд. первое: 1825–1839..., с. 425.

³⁴ 1837 m. pabaigoje Vilniuje į pavyzdinį pensioną buvo pertvarkytas Petro ir Konstancijos Rabcevičių laikytas 4 klasių pensionas. Petras Rabcevičius (Piotr Rabcewicz) gimė Vilniaus apsk., katalikas, 1825–1836 m. Vilniaus gimnazijoje dėstė dailyrą. Konstancija Rabcevič (Konstancja Rabcewicz) gimė Trakų apsk., baigė Vilniuje privatų mergaičių pensioną, 1825–1831 m. mokė lenkų ir prancūzų kalbų Adamkovičių šeimos mergaičių pensione (Ukmergės apk.) (*LVIA*, f. 1135, ap. 4, b. 146, l. 10–15). Minske buvo pertvarkytas Dominykos Montegrandi 4 klasių pensionas. D. Montegrandi gimė Igumeno apsk., katalikė, Minsko gimnazijos prancūzų kalbos mokytojo situoktinė (*LVIA*, f. 567, ap. 2, b. 3567, l. 10–11). Gardine buvo pertvarkytas Liucijos Blyšakovos (Lucja Blyszakowa) 4 klasių pensionas. L. Blyšakova gimė Balstogėje, katalikė (*ibid.*, l. 15–16).

³⁵ Vadovauti pavyzdiniam pensionui Mogiliave buvo paskirta katalikė Emilija Lapicka, gimusi Mogilavo gubernijoje. Dėl šeimininkų aplinkybių ji 1831 m. nutraukė mergaičių pensiono Mogilavo veiklą. Vitebsko pavyzdinio pensiono savininke tapo katalikė Julija Janovska, gimusi Vitebsko gubernijoje; mergaičių pensionui ji vadovavo 1825–1834 m. (B(V)ŠA globėjo 1837 m. lapkričio 8 d. raštas švietimo ministrui I. Širinskui-Sichmatovui, *Baltarusijos nacionalinis istorijos archyvas* (toliau – *BNIA*), f. 3157, ap. 1., b. 290, l. 20).

³⁶ Taigi pensionų mokymo programoje rusų kalbai buvo skirtos 8 savaitinės pamokos, lenkų kalbai – 5 pamokos (*ibid.*).

pamokų skaičius vis tiek nesutapo su šių dalykų savaitinių pamokų skaičiumi berniukų apskrities mokyklose³⁷. Rusų kalbą, Rusijos istoriją ir geografiją rusų kalba turėjo dėstyti atitinkamų dalykų vidurinių mokyklų pedagogai³⁸.

Pabrėžtina, kad E. Gruberis, taip pat perėmęs mokyklų prie moterų vienuolynų veiklos kontrolę, neskubėjo įgyvendinti G. Kartaševskio parengto projekto. Tik 1837 m. pabaigoje apygardos valdyba pradėjo rinkti reikalingus duomenis, o baigė 1840 m., t. y. tuo metu, kai mokyklų prie moterų vienuolynų likimas jau buvo nuspręstas. 1840 m. Vitebsko ir Mogiliavo gubernijose šias mokyklas buvo pradėta uždarinėti, todėl gavęs reikalingus duomenis projekto įgyvendinimui E. Gruberis jau nesiėmė jo realizuoti. Taigi XIX a. 4–5-ojo dešimtmečio pradžioje (1843 m. vasario mėn. Vilniaus, Gardino bei Minsko gubernijose taip pat buvo pradėta uždarinėti mokyklas prie moterų vienuolynų)³⁹ šiose įstaigose valdžios iniciatyva mergaičių auklėjimo ir mokymo principai nesikeitė.

XIX a. 5-ojo dešimtmečio pradžioje uždarius mokyklas prie moterų vienuolynų vietos valdžia vėl grįžo prie mergaičių švietimo klausimo, tačiau vietos valdžios atstovų nuostatos dėl mergaičių švietimo nedaug skyrėsi nuo jų pirmtakų. Generalgubernatoriaus valdyba, atstovaujama F. Mirkovičiaus, siekė toliau kurti valstybinės mergaičių švietimo sistemos pamatus. F. Mirkovičiaus manymu, nors pavyzdiniuose pensionuose mergaitės mokėsi rusų kalbos, jų vertybinės nuostatos nesikeitė: „<...> drąsiai galiu teigti, kad pavyzdiniuose pensionuose nepajėgiama pakeisti mergaičių vertybių. Šių pensionų auklėtinės, grįžusios namo, toliau ugdo nuo vaikystės įdiegtas vertybes“⁴⁰. Be to, generalgubernatorius išsakė mintį, kad mokymo įstaigose berniukų ir mergaičių auklėjimas turi būti pagrįstas tais pačiais principais: „<...> berniukų ir mergaičių mokyklose auklėjimas turi būti persmelktas ta pačia rusiškumo dvasia. Tik tada, kai valdžiai pavyks „paveikti“ dviejų visuomenės ląstelių – vyrų ir moterų – nuostatas, valdžios tikslas Vakarų gubernijose bus galutinai pasiektas“⁴¹. Todėl F. Mirkovičius siūlė švietimo ministrui S. Uvarovui vėl pradėti steigti kilmingųjų panelių institutus pagal N. Dolgorukovo parengtą projektą. Pastebėtina, kad globėjas E. Gruberis taip pat pripažino, kad pavyzdiniuose pensionuose nesiseka keisti būsimųjų auklėtojų vertybinių nuostatų. Tačiau jis neatsakė minties, kad N. Dolgorukovo numatytas mergaičių mokymo procesas institutuose pakirs visuomenės pasitikėjimą šiomis mokyklomis: „<...> Vakarų gubernijose bajorai akylai prižiūri būsimųjų namų židinio sergėtojų auklėjimą. Todėl kiek įmanoma stengsis apsaugoti mergaites nuo rusiško auklėjimo“⁴². Galima daryti prielaidą, kad XIX a. 5-ojo dešimtmečio pradžioje S. Uvarovas, kaip ir E. Gruberis, nebuvo pakeitęs savo nuostatų dėl mergaičių švietimo pertvarkymo. Jis atsisakė steigti kilmingųjų panelių institutus, o E. Gruberiui pavedė parengti tokį projektą, kurio įgyvendinimas bent iš dalies užpildytų spragą, atsiradusią mergaičių švietimo sistemoje uždarius mokyklas prie moterų vienuolynų⁴³. Švietimo apygardos globėjas, pastebėjęs, kad XIX a. 4-ojo dešimtmečio

³⁷ XIX a. 3–7-ojo deš. pradžioje berniukų apskrities mokyklose rusų kalbai buvo skirta 12 savaitinių pamokų, lenkų kalbai – 3 savaitinės pamokos (M. Lukšienė, op. cit., p. 283; L. Zasztowt, op. cit., s. 262).

³⁸ Положение об образцовых пансионах для образования благородных девиц, *Журнал Министерства народного просвещения*, 1837, ч. XXV, с. 52–58.

³⁹ L. Zasztowt, op. cit., s. 228.

⁴⁰ Vilniaus generalgubernatoriaus F. Mirkovičiaus 1843 06 01 raštas švietimo ministrui, *LVI*A, f. 567, ap. 2, b. 5050, l. 9.

⁴¹ Ibid.

⁴² B(V)ŠA globėjo E. Gruberio 1843 06 06 raštas Vilniaus generalgubernatoriui F. Mirkovičiui, *ibid.*, l. 35.

⁴³ Švietimo ministro 1843 07 24 rašto B(V)ŠA globėjui kopija, *ibid.*, l. 36.

pabaigoje – XIX a. 5-ojo dešimtmečio pradžioje pamažu augo mergaičių gilesnio intelektualinio lavinimo poreikis tarp smulkiųjų bajorų ir turtingesnių miestiečių, siūlė Vilniuje įsteigti trijų klasių pavyzdinį pensioną miestiečių dukterims, o Vilniuje, Gardine, Minske, Vitebske bei Polocke – valstybės lėšomis išlaikomas vienos arba dviejų klasių mergaičių mokyklas, kuriose, taip pat kaip anksčiau mokyklose prie moterų vienuolynų, jos mokytųsi skaityti, rašyti, aritmetikos pagrindų bei rankdarbių⁴⁴. Taip valdžia galėtų „koreguoti“ mergaičių auklėjimo kituose visuomenės sluoksniuose kryptį. 1843 m. pabaigoje Vilniuje buvo įsteigtas pavyzdinis pensionas miestiečių dukterims, o Vilniuje, Gardine, Minske, Vitebske bei Polocke – dviejų klasių mergaičių mokyklas⁴⁵. Šiose mokyklose mokymo procesas buvo organizuotas remiantis tais pačiais principais, kurie XIX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje buvo taikyti steigiant kitus pavyzdinius pensionus. Vilniuje pavyzdiniu pensionu miestietėms virto Germanų šeimos pensionas. Tiesa, jo savininkai buvo evangelikai liuteronai. Beveik 85% pensiono mokinių buvo miestietės⁴⁶. Dviejų klasių mokykloms vadovavo katalikės, kilusios iš Vakarų gubernijų bei baigusios Baltarusijos (Vilniaus) švietimo apygardoje buvusias mokyklas⁴⁷. Miestietėms skirtame pensione Vilniuje mokymo procesas buvo organizuotas pagal XIX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje pavyzdiniuose pensionuose įgyvendintą modelį⁴⁸. Dviejų klasių mokyklose buvo mokoma skaityti ir rašyti lenkų bei rusų kalbomis⁴⁹.

Atrodytų, kad tarpusukiliminiu laikotarpiu esminių pokyčių mergaičių švietimo sistemoje nebūtų įvykę, jei ne juos „pastūmėjęs“ Vilniaus pavyzdinio pensiono auklėtinės dienoraštis. Kai 1847 m. sausio pradžioje buvo suimtas pensiono mokinės Anelės Bokšanskos brolis, dalyvavęs 1846 m. vasario mėn. Krokuvos sukilime, ji dienoraštyje rašė: „<...> kai sužinojau apie brolio suėmimą, iš pradžių apsipyliau ašaromis – nevilties, neapykantos ašaromis. Vėliau mane užvaldė labai stiprus noras atkeršyti. Aš pradėjau nekęsti visų be išimties rusų. Galvojau, jeigu man pakliūtų į rankas koks rusas – jį nužudyčiau. Aš buvau panaši į tikrą alkaną vilkę, iš kurios viską atėmė“⁵⁰. Kaip teigė rusų kalbos mokytojas, A. Bokšanska šią dienoraščio ištrauką davė paskaityti ir kitoms pensiono auklėtinėms. Išrašas iš dienoraščio buvo įteiktas generalgubernatoriui, kuris įsakė tuoj pat uždaryti pavyzdinį pensioną miestietėms. Vietoje jo 1848 m. Vilniuje buvo įsteigtas pirmasis valdinis 4 klasių mergaičių

⁴⁴ B(V)ŠA glėbėjo E. Gruberio 1843 08 08 raštas Vilniaus generalgubernatoriui F. Mirkovičiui, *ibid.*, l. 38.

⁴⁵ 28 августа 1843 г. Об учреждении в замен упраздненных женских пансионов при Римско-Католических монастырях светских учебных заведений, *Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения*, т. 2: Царствование императора Николая II 1825–1855, отд. второе: 1840–1855, Санкт Петербург, с. 288–289.

⁴⁶ 1837 m. B(V)ŠA mokyklų veiklos ataskaita, *LVIA*, f. 567, ap. 2, b. 3785, l. 25; 1839 m. B(V)ŠA mokyklų veiklos ataskaita, *ibid.*, b. 4385, l. 11; 1842 m. B(V)ŠA mokyklų veiklos ataskaita, *ibid.*, b. 5530, l. 11.

⁴⁷ Mergaičių mokyklai Vilniuje vadovavo Marija Lopacinska (Maria Lopacińska), gimusi Lydos apsk., katalikė, baigusi D'Abry šeimos Vilniuje laikytą pensioną; Minske – Marija Kalinowska (Maria Kalinowska), gimusi Minske, katalikė, baigusi Deibelų šeimos Vilniuje laikytą pensioną; Gardine – Karolina Krupinska (Karolina Krupińska), gimusi Gardine, mokėsi Balstogės kilmingųjų panelių institute; Vitebske – Marijona Vyškovska (Maryanna Wyszowska), gimusi Vitebske, katalikė, baigusi mergaičių pavyzdinį pensioną Vitebske; Polocke – Karolina Mankovska (Karolina Mańkowska), katalikė, baigusi mergaičių pavyzdinį pensioną Polocke (*ibid.*, b. 5642, l. 38).

⁴⁸ Положение о Виленском образцовом пансионе для образования девиц среднего состояния, *Журнал Министерства народного просвещения*, 1843, ч. XXXIX, с. 52–58.

⁴⁹ Положение о школах учреждаемых в Белорусском учебном округе для начального образования бедных девиц, *ibid.*, 1843, ч. XL, с. 40.

⁵⁰ Išrašas iš Anelės Bokšanskos dienoraščio, *LVIA*, f. 567, ap. 2, b. 5957, l. 14.

pensionas, kuriame turėjo būti diegiamas „rusiškas“ mergaičių auklėjimas. Vadovauti pensionui buvo paskirta stačiatikė Sankt Peterburgo Šv. Jekaterinos mergaičių mokyklos auklėtinė Karolina Glovackaja⁵¹. Valdiniame pensione visus dalykus rusų kalba dėstė stačiatikiai vidurinių mokyklų mokytojai (dalykinis pedagogų pasirengimas neturėjo reikšmės), gubernantėmis dirbo tik imperatorienės Marijos žinybos mokymo įstaigų auklėtinės, iš mokymo programų buvo pašalinta lenkų kalba ir literatūra⁵². Kituose pavyzdiniuose ir privačiuose pensionuose bei mergaičių mokyklose mokymo organizavimo principai nebuvo pakeisti. Todėl XIX a. 5-ojo dešimtmečio pabaigoje – 6-ajame dešimtmetyje valdinis mergaičių pensionas tarp kitų mergaičių mokymo įstaigų atrodė kaip „balta varna“. XIX a. 6-ajame dešimtmetyje jame vidutiniškai mokėsi 40 mergaičių (kituose pensionuose vidutinis mokinių skaičius buvo 70 žmonių), iš jų beveik 87% sudarė stačiatikių valdininkų dukterys; Švietimo ministerija buvo priversta kasmet skirti papildomas lėšas pensono išlaikymui⁵³.

XIX a. 6-ojo dešimtmečio pabaigoje Rusijos imperijoje prasidėjo naujas valstybinės mergaičių švietimo sistemos raidos etapas. 1856 m. Švietimo ministerija pradėjo svarstyti mergaičių vidurinių mokyklų, kuriose galėtų kartu mokytis bajorų ir miestiečių luomų mergaitės, steigimo visoje Rusijos imperijoje klausimą. Vilniaus švietimo apygardos globėjas E. Vrangelis taip pat turėjo pateikti pastabas dėl šių mokyklų steigimo⁵⁴. Atsižvelgdamas į miestiečių skaičių ir sudėtį Vakarų gubernijose, taip pat į vietinės visuomenės bendras nuostatas mergaičių švietimo atžvilgiu, jis abejojo, ar tikslinga steigti šias mokyklas. Remdamasis statistikos duomenimis, E. Vrangelis padarė išvadą, kad Vilniaus, Kauno, Gardino bei Minsko gubernijose miestiečių luomas nėra gausus. Jo daugumą sudaro žydai. Antai 1856 m. Vilniaus, Kauno, Gardino ir Minsko gubernijose iš bendro gyventojų skaičiaus (2893754) iki 270000 gyventojų sudarė bajorai, 6640 buvo pirklių, 336066 miestiečių, iš jų krikščionybę išpažino 394 pirkliai ir 97073 miestiečiai⁵⁵. Kita vertus, luominė mokinių sudėtis valdinėse dviejų klasių mergaičių mokyklose, kuriose beveik 90% auklėtinių priklausė smulkiajai bajorijai, leido E. Vrangeliui pastebėti, kad miestiečiai krikščionys retai leido dukteris į šias mokyklas. E. Vrangelis taip pat siūlė atsižvelgti į vietos visuomenėje giliai įsišaknijusių nuostatą apsaugoti būsimąsias jaunosios kartos auklėtojas nuo „rusiškojo auklėjimo“: „<...> jei bajorų bei miestiečių luomų atstovai priversti berniukus mokyti valdiškose mokymo įstaigose, tai mergaites kiek įmanoma stengiamasi apsaugoti nuo rusiško auklėjimo“⁵⁶. Todėl globėjas darė prielaidą, kad valdinės mergaičių vidurinės mokyklos Vilniaus švietimo apygardoje nesulauks visuomenės pasitikėjimo bei finansinės paramos.

Mergaičių vidurinių mokyklų nuostatus Švietimo ministerija rengė dvejus metus. Jų steigimo iniciatyvą perėmė imperatorienės Marijos žinyba, 1858 m. balandžio 19 d. įsteigusi pirmąją Rusijos imperijoje mergaičių gimnaziją. Šį faktą tuoj pat įvertino generalgubernatorius V. Nazimovas. Netrukus jis kreipėsi į Moterų mokymo įstaigų prie

⁵¹ 1849 m. Vilniaus valdinio pensono veiklos ataskaita, *ibid.*, f. 571, ap. 1, b. 191, l. 3.

⁵² 1849 m. Vilniaus valdinio pensono veiklos ataskaita, *ibid.*, l. 3; 1850 m. Vilniaus valdinio pensono veiklos ataskaita, *ibid.*, f. 567, ap. 21, b. 2, l. 6; 1852 m. Vilniaus valdinio pensono veiklos ataskaita, *ibid.*, f. 571, ap. 1, b. 241, l. 1; 1856 m. Vilniaus valdinio pensono veiklos ataskaita, *ibid.*, b. 270, l. 2.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Švietimo ministerijos 1856 03 28 laiškas B(V)ŠA globėjui E. Vrangeliui, *LVIIA*, f. 567, ap. 3, b. 312, l. 1.

⁵⁵ B(V)ŠA globėjo 1856 08 18 raštas Švietimo ministerijai, *ibid.*, l. 8.

⁵⁶ *Ibid.*

imperatorienės Marijos žinybos Vyriausiąją tarybą prašydamas atsiųsti mokymo procesą gimnazijose reglamentuojančius nuostatus, o Vilniaus bajorų instituto direktoriui A. Kalinovskui buvo pavesta pateikti pasiūlymus dėl mergaičių gimnazijų steigimo apygardoje⁵⁷. A. Kalinovskis siūlė mergaičių gimnazijas steigti visuose apygardos gubernijų centruose ir leisti mokyti lenkų kalbos pagal berniukų gimnazijų programas⁵⁸. Šis pasiūlymas V. Nazimovą tenkino.

Tačiau, kaip ir numatė švietimo apygardos globėjas, generalgubernatoriui sunkiai sekėsi išspręsti mergaičių gimnazijų finansavimo klausimą. Pagal bendrą pirmųjų mergaičių gimnazijų finansavimo modelį Švietimo ministerija arba imperatorienės Marijos žinyba apsiribojo daliniu gimnazijų finansavimu. Gimnazijas turėjo paremti bajorai ir miestiečiai, todėl generalgubernatoriui teko rūpintis, kad šie nevengtų teikti finansinę paramą mergaičių gimnazijoms. Bajorai tam priešinosi, nors dar 1852–1853 m. Vilniaus, Kauno bei Gardino gubernijų bajorų seimeliuose bajorų iniciatyva buvo nutarta rinkti lėšas aukštesnio mokymo lygio mergaičių mokykloms⁵⁹. 1858 m. viduryje Vilniaus, Kauno bei Gardino bajorų seimeliuose buvo vienbalsiai nutarta surinktas lėšas skirti bajorų dukterų mokymui mergaičių privačiuose pensionuose⁶⁰. Jei XIX a. 6-ojo dešimtmečio pradžioje bajorų netenkino mergaičių mokymo lygis privačiuose pensionuose ir jie susirūpino aukštesnio lygio mergaičių mokyklų steigimu, tai 6-ojo dešimtmečio pabaigoje bajorus staiga ėmė tenkinti mergaičių mokymo lygis trijų ir keturių klasių privačiuose pensionuose. Svarios finansinės paramos steigiant gimnazijas V. Nazimovas negalėjo tikėtis ir iš miestiečių. 1859 m. viduryje kasmetinę finansinę paramą mergaičių gimnazijoms nutarė skirti tik Jurbarko, Kauno bei Raseinių žydų miestiečių bendruomenės⁶¹. Tačiau, V. Nazimovui uždraudus žydų mergaitėms mokytis gimnazijose⁶², kasmetinę finansinę paramą (tik 100 rublių) galėjo suteikti tik Kauno krikščionių miestiečių bendruomenė. Gana kebli padėtis privertė V. Nazimovą kreiptis į Moterų mokymo įstaigų prie imperatorienės Marijos žinybos Vyriausiąją tarybą, kuri nutarė mergaičių gimnazijas įsteigti tik Vilniuje, Kaune ir Gardine bei iš imperatorie-

⁵⁷ Generalgubernatoriaus N. Nazimovo 1858 05 26 raštas Moterų mokymo įstaigų prie imperatorienės Marijos žinybos Vyriausiąjai tarybai, *LVIA*, f. 378, BS, 1858 m., b. 703a, l. 8; Generalgubernatoriaus 1858 06 01 raštas Vilniaus bajorų instituto direktoriui, *ibid.*, l. 10.

⁵⁸ Vilniaus bajorų instituto direktoriaus 1858 07 25 raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *ibid.*, l. 39.

⁵⁹ Vilniaus bajorų seimelio nutarimo 1852 05 10 kopija, *ibid.*, l. 24; Kauno bajorų seimelio 1853 01 21 nutarimo kopija, *ibid.*, l. 28; Gardino bajorų seimelio 1853 09 24 nutarimo kopija, *ibid.*, l. 29; Minsko bajorų seimelio nutarimo 1853 09 24 kopija, *ibid.*, l. 38.

⁶⁰ Vilniaus bajorų seimelio 1858 06 08 nutarimo kopija, *LVIA*, f. 378, BS, 1858, b. 703a, l. 31; Kauno bajorų seimelio 1858 06 28 nutarimo kopija, *ibid.*, l. 39; Gardino bajorų seimelio 1858 07 24 nutarimo kopija, *ibid.*, l. 41.

⁶¹ Kauno žydų miestiečių bendruomenė nutarė kasmet skirti 500 rublių, Raseinių – 30, Jurbarko – 10 rublių, *LVIA*, f. 378, BS, 1858, b. 703a, l. 382.

⁶² 1859 m. lapkričio 1 d. Vilniaus generalgubernatorius V. Nazimovas priėmė sprendimą uždrausti žydų mergaitėms mokytis mergaičių valdinėse gimnazijose. Gana sunku atskleisti priežastis, paskatinusias V. Nazimovą tai padaryti, juolab kad minėtu laikotarpiu pats generalgubernatorius puoselėjo atskirų žydams skirtų mokyklų naikinimo idėją (D. Staliūnas, Šiaurės Vakarų krašto valdžia ir „Žydų klausimas“ (1855–1863 m. kovo mėn.), „Žydų klausimas“ *Lietuvoje (XIX a. vidurys)*, Vilnius, 2004, p. 23). Galima daryti prielaidą, kad V. Nazimovas, puoselėjęs idėją kuo daugiau vietinio elito atstovių pritraukti į mergaičių gimnazijas bei žinojęs vietinės visuomenės neigiamas nuostatas žydų etnokonfesinės grupės atžvilgiu, norėjo išvengti dar vieno papildomo „įtampos“ šaltinio. 1861 m. spalio 6 d. Moterų mokymo įstaigų prie imperatorienės Marijos žinybos Vyriausioji taryba leido žydų mergaites priimti į valdines gimnazijas.

nės Marijos žinybos biudžeto skirti 3000 rub. paramą kiekvienai gimnazijai⁶³. Tad 1860 m. sausio 1 d. Vilniuje, Kaune bei Gardine buvo įsteigtos pirmosios mergaičių valdinės gimnazijos.

Pirmaisiais veiklos metais visuomenė nerodė pasitikėjimo mergaičių gimnazijomis (1860 m. pabaigoje Vilniaus gimnazijoje mokėsi 89 mergaitės, Kauno gimnazijoje – 33, Gardino gimnazijoje – 50, 1861 m. Vilniaus gimnazijoje – 88, Kauno gimnazijoje – 25, Gardino gimnazijoje – 49)⁶⁴, nors vietos valdžia darė tam tikrų nuolaidų. Nors mergaičių gimnazijose buvo dėstoma rusų kalba, lenkų kalbai buvo skirtas dvigubai didesnis nei berniukų gimnazijose savaitinių pamokų skaičius⁶⁵. Dalykų mokytojais įdarbinti Bajorų instituto pedagogai⁶⁶. 1860–1863 m. pradžioje mergaičių gimnazijose nebuvo nė vienos stačiatikės guvernantės. Vyriausiųjų gubernančių pareigas ėjo katalikės, turėjusios nemažą pedagoginę patirtį – anksčiau dirbo bajorų vadovų šeimose⁶⁷.

Tačiau šios nuolaidos iš esmės ne itin keitė vietinės visuomenės nusiteikimą mergaičių gimnazijų atžvilgiu: 1862 m. pabaigoje Vilniaus mergaičių gimnazijoje mokėsi 58 mergaitės, Kauno gimnazijoje – 68, Gardino gimnazijoje – 53⁶⁸. Todėl 1862 m. pabaigoje Moterų mokyimo įstaigų prie imperatorienės Marijos žinybos Vyriausioji taryba pasiūlė uždaryti arba reorganizuoti mergaičių gimnazijas į trijų klasių mokyklas⁶⁹. Tačiau vienreikšmiška generalgubernatoriaus V. Nazimovo pozicija – „<...> mergaičių gimnazijos negali būti reorganizuotos arba uždarytos. Tai bene vienintelės mergaičių mokyimo įstaigos, kuriose valdžia dar bando diegti rusišką auklėjimą“⁷⁰ – turėjo įtakos Vyriausiosios tarybos sprendimui padidinti mergaičių gimnazijoms skirtą finansinę paramą ir dar dvejus metus pratęsti jų veiklą.

Taigi 1863–1864 m. sukilimo išvakarėse auklėjimo ir mokyimo principai pagrindinėse mergaičių mokyimo įstaigose – privačiuose pensionuose – išliko beveik nepakitę, nors vietos valdžios atstovai siekė modeliuoti moterų vertybines nuostatas pasitelkę mergaičių auklėjimo ir mokyimo procesą. Valstybinėse mergaičių mokyklose buvo bandoma gana atsargiai diegti „rusišką auklėjimą“.

⁶³ Moterų mokyimo įstaigų prie imperatorienės Marijos žinybos Vyriausiosios tarybos 1859 09 28 raštas Vilniaus generalgubernatoriui V. Nazimovui, *LVIA*, f. 378, BS, 1858 m., b. 703a, l. 28.

⁶⁴ 1860 m. mokinių skaičiaus Vilniaus, Kauno, Gardino mergaičių gimnazijose suvestinė ataskaita, *ibid.*, 1858 m., b. 703b, l. 215; 1861 m. mergaičių gimnazijos Vilniuje ataskaita, *ibid.*, f. 378, BS, 1861 m., b. 654, l. 7–8; 1861 m. mergaičių gimnazijos Kaune ataskaita, *ibid.*, l. 9–10; 1861 m. mergaičių gimnazijos Gardine ataskaita, *ibid.*, l. 11–15.

⁶⁵ 1860–1862 mokslo metų mergaičių gimnazijų Vilniaus švietimo apygardoje mokyimo programos, *LVIA*, f. 378, BS, 1862 m., b. 639, l. 30.

⁶⁶ 1861 m. mergaičių gimnazijos Vilniuje ataskaita, *ibid.*, f. 378, BS, 1861 m., b. 654, l. 7–8; 1861 m. mergaičių gimnazijos Kaune ataskaita, *ibid.*, l. 9–10; 1861 m. mergaičių gimnazijos Gardine ataskaita, *ibid.*, l. 11–15; 1862 m. mergaičių gimnazijos Vilniuje ataskaita, *ibid.*, f. 378, BS, 1862 m., b. 639, l. 14–15; 1862 m. mergaičių gimnazijos Kaune ataskaita, *ibid.*, l. 17–18; 1862 m. mergaičių gimnazijos Gardine ataskaita, *ibid.*, l. 20–21.

⁶⁷ Vilniaus, Kauno ir Gardino mergaičių gimnazijų kandidačių į vyriausiasias guvernantes sąrašai, *LVIA*, f. 378, BS, 1858 m., b. 703, l. 64–65.

⁶⁸ Vilniaus, Kauno, Gardino mergaičių gimnazijų mokinių skaičiaus kaita 1862–1875 m., *LVIA*, f. 724, ap. 1, b. 4, l. 56.

⁶⁹ Moterų mokyimo įstaigų prie imperatorienės Marijos žinybos Vyriausiosios tarybos 1862 12 28 raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *LVIA*, f. 378, BS, 1862 m., b. 639, l. 96.

⁷⁰ Vilniaus generalgubernatoriaus 1863 01 25 raštas Moterų mokyimo įstaigų prie imperatorienės Marijos žinybos Vyriausiajai tarybai raštas, *ibid.*, l. 102.

IŠVADOS

1. Pertvarkydami mergaičių švietimą XIX a. 4-ojo dešimtmečio viduryje Rusijos imperijos vietos valdžios atstovai suvokė moterų vertybinių nuostatų formavimą kaip vieną iš tautinės politikos Šiaurės Vakarų krašte įgyvendinimo įrankių.

2. Tarpukiliminiu laikotarpiu buvo numatyta pertvarkyti mergaičių švietimą pagal berniukų vidurinių mokyklų modelį, t. y. perimti mergaičių mokyklas į valstybės kontrolę, pakeisti mokymo proceso organizavimo principus. Tačiau vietos valdžios atstovai – generalgubernatorius N. Dolgorukovas ir Baltarusijos (Vilniaus) švietimo apygardos globėjas E. Gruberis – numatė skirtingas taktikas iškeltam tikslui pasiekti. N. Dolgorukovas, radikalesnių švietimo politikos Vakarų gubernijose įgyvendinimo priemonių šalininkas, siūlė nedelsiant reorganizuoti mergaičių švietimo sistemą (uždaryti mokyklas prie moterų vienuolynų, suvaržyti visuomenės iniciatyvą steigti mergaičių privačius pensionus), kurti valstybines mergaičių mokyklas, kuriose būtų pašalinta lenkų dėstomoji kalba, pakeista pedagogų personalo sudėtis. E. Gruberis, kitaip nei N. Dolgorukovas, įvertinęs mergaičių auklėjimo namuose vaidmenį, numatė atsargų bei laipsnišką mergaičių švietimo sistemos pertvarkymą. Radikalios mergaičių švietimo pertvarkymo priemonės galėjo duoti priešingą efektą. Mergaičių švietimo sistema kurį laiką turėjo likti nepakitusi, ir tik palaipsniui reorganizuota pagal berniukų vidurinėms mokykloms numatytą modelį.

3. Tarpukiliminiu laikotarpiu buvo bandoma suderinti abi taktikas. Esminių pokyčių mergaičių švietimo sistemoje nebuvo įvykdyta (išskyrus mergaičių mokyklų prie vienuolynų uždarymą). Įsteigtos valstybinės mergaičių mokyklos pagal valdžios sumanymus turėjo nepastebimai įsilieti į mergaičių švietimo sistemą. Apsiribota laipsnišku mokymo proceso keitimu: buvo palikta lenkų dėstomoji kalba, numatytas mažesnis nei berniukų apskrities mokyklose rusų kalbos savaitinių pamokų skaičius, rusų kalba buvo dėstoma tik istorija ir geografija. Skirtingai nei berniukų apskrities mokyklose, nebuvo sumažintas lenkų kalbos ir literatūros savaitinių pamokų skaičius. Mergaičių mokyklose valdinių mokyklų mokytojai dėstė tik rusų kalbą, istoriją ir geografiją.

OLGA MASTIANICA

Girls' education in the national policy of Russian government (4th–7th decades of the 19th century)

Summary

In Lithuanian historiography, there are no detailed studies on the reorganization of the girls' education model. However, there exists the opinion that the formation of spiritual values of women as a tool in realizing ethnic policy by the authority of the Russian Empire was started to be used only after the 1863–1864 Uprising. The correspondence between the central and the local officials and the study of the development of the education system in the 4th–7th decades of the 19th century shows that in this period the local officials set a purpose to form the spiritual values of women. To this end, authorities used the reorganization of the education of girls as a tool of ethnic policy in the North-West Territory.

During the period between two Insurrections, the model of girls' education was anticipated to reorganize according to the model of boys' secondary schools. However, the local officials – generalgovernor N. Dolgorukov and the guardian of the Educational District of Belarus (Vilna) E. Gruber – adhered to different tactics to achieve the result. N. Dolgorukov, who supported more radical measures in the policy of education in the Western Provinces, proposed to reorganize the education system for girls immediately. He wanted to close the schools that belonged to women's monasteries, to restrain the social initiative of founding private schools for girls, to eliminate the Polish language from schools, to change the staff of teachers and to begin establishing State schools for girls. E. Gruber, differently from N. Dolgorukov, was aware of how important the education of girls at home could be, and proposed to reorganize the system of education for girls in a very careful and gradual way. This system had to undergo gradual changes. Also gradual should be the introduction of the model which was applied in boys' schools. The radical measures of the reorganization of girls' education could give an opposite effect.

In the period between the two Insurrections, the officials attempted to coordinate both these tactics. Therefore, no essential changes in the girls' education system happened (except the closure of girls' schools at monasteries). The State girls' schools were intended to painlessly join the girls' education system. The process of teaching in girls' schools was limited to only gradual changes of its organization principles.